

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN



BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXIII

TARTALOM

1. Értekezések

- HORVÁTH RICHÁRD – NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT: Pontot az „i-re”
A Magyarország világi archontológiája című program múltja, jelene és közeli jövője 41
- PÁLMÁNY BÉLA: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata
a hagyományos genealógiával, archontológiával – a reformkori magyar országgyűlések almanachja alapján 53

2. Kisebb cikkek

- SZASZKÓ ELEK: Adalékok Krassó megye középkori archontológiájához (1319–1439) 60
- GYÖNGYÖSSY MÁRTON: Egyszarvú vagy farkas? Még egyszer a Szapolyaiak címerhasználatához 66
- NEUMANN TIBOR: A Szapolyaiak címerhasználatáról. Válasz Gyöngyössy Márton írására 71

3. Könyvismertetés

- FORINTOS ATTILA: A székesfehérvári székeskáptalan, Adattár 1777–2004.;
A székesfehérvári székeskáptalan címzetes kanonokjai, Adattár 1795–2010.;
A székesfehérvári püspökség adattára 1777–2010. (ism. HERMANN ISTVÁN). 74
- JAKUBINYI GYÖRGY: Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia.
(ism. BERNÁD RITA). 76
- TAKÁCS IMRE: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Corpus sigillorum Hungariae medievalis I.
(ism. KURECSKÓ MIHÁLY) 77
- BÉL MÁTYÁS: Notita Hungariae novae historico geographica, II. k., (kiad. TÓTH GERGELY) (ism. TÓTH FERENC) 79

4. Hozzászólások 80

TURUL
LXXXVI. évfolyam
2013. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mol.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:
DRASKÓCZY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:
Heliox Film Kft.
Nyomdai munkák:
Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: MAROSI ATTILA
ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:


Nemzeti Kulturális Alap


archívum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

Nagybányai kamaraispánok (1455–1467)

Zathy Antal és Firenzei Kristóf	1455
Szécsi Albert	1456
Szapolyai Imre	1457–1458
Szapolyai Miklós	1461
Firenzei Kristóf	1463–1464
Kovács István	1467

(Az összeállítás alapja: Gyöngyössy M.: Magyar pénztörténet i. m. 215.)



CNH II. 237.

Rövidítések

BTM = Budapesti Történeti Múzeum, Kumorovitz-féle pecsétmásolatok gyűjteménye.

CNH = Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár I–II. Bp., 1899–1907.

DF = MNL-OL, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

MNL-OL V8 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Középkori pecsétéről készült műanyagmásolatok gyűjteménye.

Mzz = Pohl, Artur: Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters (1300–1540). Bp.–Graz, 1982.

UG = Pohl, Artur: Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325–1540). Graz, 1974.



CNH II. 238.

NEUMANN TIBOR

A Szapolyaiak címerhasználatáról

Válasz Gyöngyössy Márton írására

Nagy örömmel vettem kézbe Gyöngyössy Márton fenti írását, amelyben két évvel ezelőtti cikkem egyes megállapításai kapcsán fejtette ki megtisztelő véleményét, és amellyel most nekem is lehetőséget biztosított, hogy pontosítsam akkori észrevételeimet.¹ Alapvetően dolgozatom két részét vitatta. Az első és egyben fontosabb: vajon a Szapolyaiak címerhasználatában az egyszarvú vagy a farkas tekinthető-e a régebbi motívumnak? A szakirodalomban mindkét felfogásnak akadtak képviselői, magam a farkast tekintettem régebbinek, vitapartnerem az egyszarvút. Újra szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az általam azonosított ősi Szapolyai címer – amelynek meghatározó elemei a fél kocsikerék és a kardot tartó kéz – használata után a farkas legkésőbb 1461-től, az egyszarvú azonban csak 1486-tól mutatható ki, és a család pecsétjein az egyszarvú sohasem szerepel egyedül. Utóbbi

¹ Az alábbiakban csak akkor jegyzetelem cikkemet, ha a felhozott adatokat korábbi cikkem vagy vitapartnerem írása nem tartalmazza.

megállapítás ellen szól ugyan a vitapartnerem által hivatkozott 1887. évi Csergheő Géza-cikk, amely Szapolyai István 1495. évi, csak egyszarvút ábrázoló pecsétjéről tesz említést. Igen ám, de Csergheő Nagy Iván genealógiai munkájára, aki viszont Wagner Károly 18. századi szepesi forráskiadványa IV. kötetére hivatkozik, ahol hiába keressük a forráshivatkozást.² Ha azonban végignézzük Szapolyai István valamennyi oklevelét (én ezt megtettem), sem 1495-ben, sem más években nem találunk rajtuk ilyen gyűrűspecsétet, csak olyat, amelyen farkas látható. Következésképpen ezt törölnünk kell az érvek közül. Milyen további érvek szólnak tehát vitapartnerem szerint az egyszarvú régebbi mivolta mellett? Egyfelől

² A csak egyszarvút ábrázoló pecsét szakirodalmi hagyománya: Csergheő Géza: Heraldikai és sphragistikai adalékok a „Harminczhat pecsétes oklevél 1511-ből” című értekezéshez. *Turul*, 5 (1887) 136.; Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. k. Pest, 1863. 490.; *Carolus Wagner*: *Analecta Scepusii sacri et profani Pars IV. Posonii et Cassovia*, 1778. 5. (Nagy Iván az 5. helyett tévesen a 44. oldalra hivatkozik.)

numizmatikaiak: Szapolyai István személyéhez köthető két, W verdejeggel ellátott és az előlapi köriratra helyezett címerpajzsban unikornist feltüntető ezüstdénár, amelyek közül vitapartnerem szerint az egyik biztosan bécsi (1480-as évek), a másik akár boroszlói (Szapolyai István itteni tevékenységére tekintettel 1470-es évek) is lehetne. Továbbá Szapolyai István nádor közismert sírkövén a lovagalak által tartott zászlón is csak egyszarvú látható. István minden további címeres emléken azonban vagy csak a farkas, vagy – nádori pecsétjén és sírkövén – mindkét alak szerepel. Nem látom továbbra sem igazoltnak azt, miért kellene egy látens unikornissal számolnunk a hosszú ideig kizárólagosnak tűnő és az egyszarvú felbukkanása után is rendszerint egyedül szereplő farkas mellett, azaz miért biztos érv a dénárook egyszarvú ábrázolása. Az a Kálnoki-Gyöngyössy által is idézett 19. századi elképzelés, hogy anyai címerrel kell számolnunk, nem hozható fel érvként, mivel a hazai heraldikai gyakorlatban szinte egyáltalán nem mutatható ki az anyai címer feltüntetése. A kérdés számomra tehát nem az, melyik a régebbi címeralak – minden jel szerint a farkas –, hanem az, miért került az egyszarvú a dénárookra, illetve István zászlójára, ami mintha valóban amellett szólna, hogy számára e címerkép nagyobb jelentőséggel bírt, mint Imre számára, aki zászlóján a farkast szerepeltette³ – de a pecsétek alapján még István esetében se tudott fontosságban a farkasalak fölé kerekedni.

Mérlegelve az elképzelhető magyarázatokat, változatlanul úgy gondolom, hogy az egyszarvú használatára a Szapolyaiak a szepesi grófi cím megszerzését (1465) követően kaptak engedélyt. Mint cikkemben írtam, Szapolyai Imre 1476. évi nagyobbik magánpecsétjén elvárásaink szerint szerepelnie kellett volna már az egyszarvúnak, ha – a Hunyadiak „besztercei oroszlánja” mintájára – az ő esetében is még a címadományozás napján megtörtént volna a címerbővítés. Ha viszont ez alapján az egyszarvú 1465. évi adományozását elvetjük, akkor kijelenthetjük, hogy az valamikor 1476 után és 1486, Szapolyai Imre nádori kinevezése előtt került a Szapolyai testvérek címerébe, amelyet azonban a dénárokon kívül változatlanul csak hivatali (nádori pecsétek) és reprezentatív (sírkövek) helyeken szerepeltettek – a farkas mellett.

Szapolyai István nádor címerhasználatában az egyszarvú bátyjénál hangsúlyosabb szerepét – források hiányában kizárólag logikai úton – egy módon tudom elképzelni: a címerbővítésre István nyert engedélyt, de az erről szóló oklevél bizonyára feltüntette Imrét is kedvezményezettként. Ez a feltevés már csak azért is ésszerű, mivel Imre 1465-ben új címerrel rendelkezett (a farkassal), és emiatt talán nem volt számára fontos, hogy a grófi cím mellé címerbővítést is kérjen.

³ Félretereszem most azt az „aheraldikus” megközelítést, hogy a sírköveken látható címerhasználati eltérések egy részét egyszerűen kompozíciós okok is magyarázhatják. Cikkemben felhívtam a figyelmet arra, hogy – a megkülönböztetés érdekében – a két testvér párhuzamosan használt pecsétjein a címerábra mindig más irányba néz. Az ősi címer esetében Imre címerén a kard jobbra vág, Istvánén balra, Imre 1461-től használt magánpecsétjén a farkas balra néz, Istvánén (1480) jobbra. Felmerül bennem, vajon nem rakunk-e túl nagy terhet a két sírkő címerábrázolásaira, amikor – a heraldika egyes korszakaiban és egyes országokban valóban használt szimbolika alapján – anyai címet vagy éppen ősi címet szeretnénk belelátni a kompozícióba?

Cikkemben hangsúlyoztam, hogy a szepesi örökös ispáni (grófi) címet az 1465. évi diploma szerint csak Imre és utódai nyerték el, István nem. Az 1477. évi trencsényi adománylevelben a királyi kancellária ennek alapján határozottan megkülönböztette a szepesi gróf (*perpetuus comes, spectabilis et magnificus* címzéssel) Imrét és a csak szepesi ispán (*comes, magnificus* címzéssel) Istvánt.⁴ Ez alapján nem tudok egyelőre másra gondolni, mint hogy István leghamarabb 1477-ben, de bizonyosan 1486 előtt külön oklevélben maga is megkapta a grófi méltóságot, és igen valószínű, hogy az egyszarvú használatára is ekkor kapott engedélyt. István számára így az unikornis valóban a régóta áhított grófi cím hozadéka lehetett (a fenti mintára: „szepesi egyszarvú”), és mint ilyen, annak hangsúlyozására kerülhetett fel a dénárookra, illetve kaphatott előkelőbb helyet sírkövén. Az addig bátyja mögött inkább háttérben maradó István sikeres királyi hadvezérként Trencsén megszerzésével lépett fel először önálló birtokszerzőként: grófi címének megszerzése – esetleg amellett, hogy Imrének nem született fia – ebbe az „önállósulási folyamatba” illik.

Vitapartnerem másik észrevétele cikkem egyik, annak gondolatmenete szerves részét nem képező rövid bevezetőre vonatkozik, melyben egyes, V. László és Mátyás korából származó nagybányai aranyforintok kocsikerék mesterjegyét összefüggésbe hoztam az ősi Szapolyai címer hangsúlyosabb elemével, a fél kocsikerékkel. A felvetést azért tartottam fontosnak, noha azt „hangsúlyozottan bizonytalan”-nak írtam, mivel a szakirodalom a mesterjegyet általában Dengelegi Pongrác János címeréhez köti, jóllehet Pongrác és Nagybánya kapcsolatáról nem ismert forrás, szemben a már 1458 előtt is ott kamaraispánként kimutatható Szapolyai Imrével. Elfogadom vitapartnerem érvét arról, hogy a mesterjegyen Szapolyai esetében lehetett volna a teljes, azaz fél kocsikerékből és kardot tartó karból álló címet is feltüntetni (még akkor is, ha éppen az általa bemutatott dénárokon található egyszarvú is csak *pars pro toto* címerábrázolás). Magam a Mátyás idejéből származó aranyforint 1458–1470 közötti keltezésével számoltam, és emiatt gondoltam, hogy akár a farkasos címer megjelenése (1459–1461 között) előtti időből is származhatott. Viszont ha vitapartneremnek igaza van abban, hogy az egyik változat keltezése egyértelműen 1469, akkor a mesterjegyre vonatkozó felvetésem semmiképpen nem állja meg a helyét. A kocsikerék mesterjegy Pongrác Jánoshoz kötését ugyanakkor források hiányában változatlanul bizonytalannak tartom.

⁴ Itt kell megjegyezni, hogy azok a források, amelyekben a két testvér együtt szerepel, a trencsényihez hasonlóan rendszerint különbséget tesznek méltóságukban, illetve megszólításukban (ld. még korábbi cikkem 22. jegyzetét, valamint 1476-ból egy egyértelmű példa: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 17 770.). Ha viszont István egyedül tűnik fel, akkor olykor őt is szepesi grófnak nevezik, mint pl. egy 1473. évi királyi oklevélben, amelyben a kedvezményezett közbenjárójaként említik (DL 45 540.). Úgy tűnik ez alapján, hogy a minden napokban Imre grófi címe „átragadt” öccsére is, aki igényelte a címet, ám *de iure* nem volt gróf. A grófi cím önelnevezésében is megjelenik, ld. pl. egy 1472. évi oklevél: A Szapolyai család oklevéltára I. k. Levelek és oklevelek (1458–1526). (Közreadja Neumann Tibor.) (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak.) Bp., 2012. 129.

Utolsó megjegyzésem módszertani jellegű. A fentiek alapján aligha vitatható, hogy a Szapolyaiakról szóló ismereteink – annak ellenére, hogy későbbi történetük során királyi házá emelkedtek – még mindig szerények, de ennél sokkalta nagyobb baj, hogy évszázados tévedések, csúsztatások és félreértések terhelik történetük megismerését, amire kiváló példa a fent említett s aligha létező 1495. évi, egyszarvút ábrázoló pecsét máig történő idézése. Egy másik cikkemben igyekeztem rámutatni arra, hogy még „kritikai” – azaz forrásokig visszamenő – leszámazási táblázatuk sem készült el mindeddig, az eddigi családfákat pedig számos tévedés vagy éppen hiányosság terheli.⁵ A 18–19. századi történeti irodalom több megkérdőjelezhető állítása – ilyen kritikai tanulmányok hiányában – vitapartnerem cikkébe is bekerült: nem igazolható például forrásokkal az, hogy Imre és István nádorok nagyapja János lett volna (ez a Kaplai családdal való téves összemérés maradványa),⁶ sőt források híján a számos Pozsega megyei, Szapolyán birtokos famíliához sem köthető az első ismert ő, Vajdafi László, aki – Kubinyi Andrással egyetértésben – inkább az 1455. évi oklevélben említett, de amúgy teljesen ismeretlen Mihály vajda fiának gondolható.⁷ Nem igazolható, sőt valószínűtlennek tűnik, hogy Hedvig tescheni hercegnő Szapolyai István második felesége lett volna.⁸ Mindehhez hasonlóan Szapolyai Miklós 1461. évi nagybányai kamaraispán-ságára sem ismert bizonyító adat. Szirmay Antal 1805-ben megjelent munkájában említi, hogy a nagybányai szenátus tagjai még emlékeztek „Szapolyai Miklós kamaraispán” ekkorra már eltűnt márványkő táblájára, amelyet a nagybányai templomban apja, Balázs (!) emlékére állított. Szirmay azonban a feliratot a vitapartnerem által is említett Dernschwam 16. századi megjegyzése alapján kerestette, amely szerint ugyanakkor a tábla nem Miklós, hanem bátyja, Imre kamaraispán-ságát bizonyította.⁹ Miklós tisztségviselésére utalhatna még egy 1461-ben, Nagybányán kelt, általa mint fogott bíró által kibocsátott oklevél, ebben azonban hiába keressük e tisztségének a meghatározását.¹⁰ Az ominózus „n–n” verdelés mesterjegy, illetve az 1462-től erdélyi püspökként feltűnő Miklós személyének összekapcsolása ez alapján korántsem bizonyított, még ha testvére, Imre kincstartósága és a nagybányai keltezés alapján ésszerű feltevésnek is látszik.¹¹ Mind-

ezen alapján osztom vitapartnerem azon véleményét, hogy a rokoni és „hivatali” kapcsolatok, és összességében a család történetének pontosabb ismerete többek között az egyelőre bizonytalanul hagyott heraldikai kérdések megoldásában is segítő kezet nyújtana.

⁵ Neumann Tibor: Régi genealógiai legendák nyomában. Szapolyai István nádor házasságai, leányai és leánytestvérei. In: Tiszteletkőr. Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. (Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András.) Bp., 2012. 431–438.

⁶ Wagner, C.: i. m. 9–13., vö. Nagy I.: i. m. 487.

⁷ Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica XIII/3. Miskolc, 2008. 229.

⁸ Neumann T.: Régi genealógiai i. m. 436–437.

⁹ Antonius Szirmay: Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis. Pestini, 1805. 168.

¹⁰ 1461. okt. 15.: DL 30 849.

¹¹ Megjegyzem, Horváth Tibor Antal és Huszár Lajos archontológiai összeállításába Miklós kamaraispán-sága e két bizonytalan adat alapján ugyan bekerült, de a jegyzetben ezt olvashatjuk: „Felmerülő kérdés, hogy Emericus és Nicolaus Zápolya egy vagy két személy.” Horváth Tibor Antal–Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. Numizmatikai Közlemény, 54–55. (1955–1956) 29. – Az adat a vitapartnerem által összeállított archontológiai táblázatokba is munkájukból került be, de a bizonytalanság jelzésére nem volt lehetőség:

Gyöngyössi Márton: Középkori magyar aranyforintok. Bp., 2005. 47.; Uő: Florenus Hungaricalis. Aranypenzverés a középkori Magyarországon. Bp., 2008. 131.; Uő: Magyar pénztörténet. 1000–1540. Bp., 2012. 215.